

נחש כרוך

דפוס התפתחות אישית ע"פ הרב קוק זצ"ל
אריאל אדלר

עיון מעמיק בשתי פסקאות מכתבי הרב קוק זצ"ל פותח בפנינו עולם חדש שאינו מוכר. תמונת הנפש המצטיירת מבין שתיהן מרמזת על תפיסה מורכבת, המאחדת בתוכה הפכים מוחלטים – שאיפות עליונות יחד עם מבט כן ואמיץ על מצבנו הנוכחי.

נתבונן מעט באותה נפש אידיאלית ובתכונותיה. ננסה לעמוד על מערכת היחסים בין הרצוי והמצוי בתוכנו, על הייחוד השלם ביניהם לו אנו נדרשים, ועל צמיחת ההפריה ההדדית מתוך האיזון העדין בין איחודם והפרדתם בקרבנו.

1 פתיחה

בנוהג שבעולם, פיתוח כל תחום באשר הוא נעשה באופן של דו-שיח בין חזון להגשמה. בתחילה אנו מציבים חזון, לאחר מכן מחלקים אותו ליעדים ברי-השגה, בונים לוח זמנים מציאותי ומתחילים בעבודה לשם הגשמה, קרובה ככל האפשר לחזון המושלם שלנו. כמוכן, ישנן עליות ומורדות בדרך; לא פעם עלינו לעדכן את החזון, לשנותו ולהתאימו

1 המאמר מבוסס על תורות ששמעתי מפי מו"ר הרב יהושע שפירא שליט"א בשנים תשע"ג-תשע"ו, במסגרות שונות (סדנאות 'אור וכלי', 'כנפי רוח', שיעורים בספר 'יש לך כנפי רוח' ועוד). אין במאמר חידוש מהותי על דבריו. ניסיתי כאן להסביר כיצד הם גובעים מתוך פשט דברי הרב קוק זצ"ל ולהרחיב מעט במערכת היחסים המורכבת בין שני כוחות הנפש הנידונים. אף על פי כן, כמוכן שכל טעות, בהשכלה או בעבודה, מיוחסת אלי בלבד. מקורות בכתבי הרב קוק זצ"ל לעיון נוסף: אורות התשובה טז, ג; קובץ א, קצא; שם תרה; שם תקפה; קובץ ג, קמג; שם קב; קובץ ח, כח; שם קפ; פנקס פא פסקאות, כח; ראשון ליפו, לח; ועוד רבים.

למגבלות המציאות או למגבלותינו; אך התבנית הכללית היא חזון השואף להתגשם.

עד כמה עלינו להרחיק את החזון? האיזון בין הצורך להעז כמה שיותר לבין הפחד מליפול בסופו של תהליך מהעזה מופרזת - עדין מאוד. בדרך כלל החוזה מניח מראש שלא יוכל לממש את חזונו בצורתו המושלמת, אך ההשקפה היא שככל ששואף יותר - נשיג יותר; הפתגם העממי אומר שהשואף להגיע לעננים יגיע בקושי אל האדמה, אך השואף להגיע לירח יגיע לכל הפחות לעננים.

ראיה מפוכחת זו לא משנה את תפקיד החזון; היא משכללת אותו. כעת החזון אינו 'צילום' של היעד, אלא מסמן קווים מנחים שיאפשרו הגעה ליעד דומה ככל האפשר. החזון הוא, אם כן, סוג של הגדרת מטרה, שלאורה אנו הולכים בעת ההתפתחות.

טרה וקדושה

מתוך עיון בכתבי הרב קוק זצ"ל, אפשר שמתגלה דפוס פעולה אחר, שונה מהותית ואף סותר את דפוס הפעולה שהצגנו. ננסה כאן לפענח אותו, ללמוד אותו במלואו ולהבין מהו ייחודו ומתי הוא עדיף.

כותב הרב:

צריכים לצפות לטהרה ולקדושה, ולא להתייאש, ולא ליפול ברוח כלל בכל מה שיעבור, אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.²

הראיה הפשוטה שלנו מסווגת אוטומטית את הפסקה הזו כשייכת לתחום החזון; דיבור על ציפייה והתמודדות מול היאוש ממנה, נושאים את עינינו לאותה חוויה כל-כך מוכרת לנו של הצבת חזון נחשק וגבוה מאוד, ונדמה לנו שכאן, בפסקה הזו, הרב זצ"ל מדבר עלינו - על הצורך בהצבת יעדים גבוהים וההתמודדות מול הפער בינינו לבין הגשמתם.

2 ליקוטים מכת"י הרא"ה כו, י; יש לך כנפי רוח ג, א.

אך למעשה, נראה שלא זו כוונת הדברים.

אם אכן כוונת הרב היתה לצייר לנו מבנה התפתחות של חזון ומעשה, כפי שהצגנו - היכן הוא המעשה? והיכן הקשר בין החזון לבינו? האם "ציפיה" מקבילה לחזון? לכאורה לא. חזון הוא הגדרת יעד, מטרה, השואף ליצור מעשה על מנת לממש אותו. ציפיה, לעומת זאת, מסמלת את ההפך. היא אינה מובילה למעשה ואינה מציבה כל מטרה. ציפיה היא המתנה לקבלת מתנה. אני מצפה למשהו כאשר אני יושב על הספה וממתין לו שיגיע, לא כאשר אני עומד לצאת לחפשו. ציפיה אינה מגדירה מטרה - להפך: היא מוגדרת מראש. אני מצפה לדבר מסוים שנקבע מראש, עוד לפני שהוא עצמו בא לעולם.³

ציפיה, במבנה ההתפתחות המוכר לנו, אינה שייכת אלא בנקודות מועטות וזניחות; הציפיה שלנו היא שאנו נוהל את התהליך, ורק במקרים בהם אין לנו יכולת לעשות זאת אנו מצפים שהם יתנהלו לבד, בצורה הנוחה לנו.⁴

יותר מזה. מהן "טהרה וקדושה"? מבלי להתפלפל בהגדרותיהן המדויקות, נדמה שניתן להגדיר אותן כמייצגות שתי פסגות רוחניות; הטהרה היא ה'סור מרע' המקסימלי, והקדושה - הפסגה המקבילה ב'עשה טוב'.⁵

הצבת היעד בשתי הפסגות הרוחניות העליונות ביותר, תחת הכותרת 'צריכים' - ללא תיחום, הגבלה או הסתייגות כלשהי, אינה הגיונית בעליל. מי יכול לומר שזהו יעד בר-השגה, או אפילו חזון מעורר

3 בהמשך נראה, שהיחסים בין ציפיה לחזון בהקשר הזה מתהפכים. חזון מגדיר מטרה חדשה ע"פ היכולות הקיימות. לעומת זאת, ציפיה עוסקת במטרה קיימת, אך מגדילה את היכולות. בכך אנו פותחים פתח לאיזון הנכון ביניהם.

4 כללנו כאן שתי ציפיות, היכולות לשמש דוגמאות נפלאות לרעיון הזה עצמו. הציפיה הראשונה היא שכמה שיותר יישאר בתחום שליטתנו, והציפיה השנייה היא שמה שמעבר לו - יתנהל כפי רצוננו. שוב ושוב אנו מתאכזבים לגלות ששתי הציפיות לא מתגשמות בדרך כלל...

אנו מגדירים אותן כציפיות משום שאין לנו שליטה עליהן; לכן הן בוגדות בנו פעמים רבות כל כך. כאן מתגלה עד כמה חריף הקשר בין ציפיה לחוסר אונים, ועד כמה החזון, המייצג את ההפך - עשייה, שליטה ויכולת - רחוק מאותה ציפיה כרחוק מזרח ממערב.

5 טהרה מעצם טבעה באה לאחר טומאה. אנו 'נטהרים מ...'. קדושה, לעומת זאת, היא עצמית. הפרישות, משמעות המילה קדושה, היא פרישה מן המותר, מן החול, ולא מן האיסור והטמא. לכן 'סור מרע' - מן הטומאה אל הטהרה, 'ועשה טוב' - הוסף קדושה.

כך גם עולה מהמקורות. ראה למשל רש"י (ויקרא טז, יט): 'וטיהרו - ממה שעבר, וקידשו - לעתיד לבוא'.

השראה? הרי אין מציאות רחוקה יותר מהן כמציאותנו שלנו, ואין כל סיכוי סביר שנשיג אותן אי פעם. אין כאן דבר מן החזון; דרך פעולה כזאת תפיל אותנו ללא ספק אל היאוש והחידלון.

תחושה בסיסית וצודקת זו מביאה אותנו אל המשך הפסקה - ושם אנו נוכחים לדעת שהרב הקדים אותנו: "ולא להתיימש, ולא ליפול ברוח כלל...". אך כעת התמיהה רבה יותר: אם נציב יעד כה רחוק, איך ניצל מהיאוש? כיצד לא ניפול ברוח כלל? האם לא עדיף למצוא לשם כך יעד אחר, מציאותי מעט יותר?

כהצבת יעד, כחזון - הדרכה מעין זו היא כשלון מוחלט. האיזון העדין עליו דיברנו, בין חזון מעורר השראה וחשק, לבין שאיפה מוגזמת ומשתקת - מופר כאן לחלוטין. העצה הפשוטה, כחזון, היא להנמיך את רף הציפיות מתחת ל'טהרה וקדושה', ובכך ממילא לא להתיימש ולא ליפול ברוח כלל.⁶ אמירה נחרצת כזו, האוחזת בשני קצות החבל ומסרבת להרפות, מחייבת אותנו להבין שמדובר כאן במבנה אחר.

6 בשיטה זו, לכאורה, מחזיקה תנועת החסידות. הצבת היאוש כסכנה קיומית (בפרט בחסידות ברסלב) מכריחה להפוך את התנאי: אסור להתיימש וליפול ברוח כלל, וגם לצפות ולשאוף לטהרה ולקדושה. המשמעות מתהפכת מהקצה אל הקצה - החשיבות העליונה נודעת למניעת היאוש, ולכן במקרה של התנגשות נעדיף להנמיך את הציפיות (אכן, נודע עניין 'שלא עשני גוי' בברסלב. כביכול אין עלינו לשאוף לכלום, דיינו שאנו יהודים, וכל השאר הוא 'תוספת'). בפסקה שלנו, לעומת זאת, אנו מוכרחים לומר הפוך. סדר הדברים קובע שהעיקר הוא הציפייה, וסוגיית היאוש מהווה בעיה שיש לפתור אותה, אך לא על חשבון הציפייה.

כדי להוסיף עניין לתמונה, נאמר שלכאורה, תנועת המוסר תחזיק בשני קצות החבל על מנת לקרוע אותו. היא תדריך לשאוף לטהרה ולקדושה בלי פשרות, ובמקביל תדריך להימנע מיאוש - ללא פשרות. התוצאה תהיה, כמובן, יאוש גדול עוד יותר, מחוסר היכולת האנושית לעמוד בשתי המשימות גם יחד. במידה מסוימת, לזה בדיוק מכוונת תנועת המוסר - שבירת אופן הפעולה האנושי על מנת לקבל עול מלכות שמים ולגשת לעבודה מחודש "כשור לעול וכחמור למשא", ללא הקשבה פנימית לשאלה האם זה יתכן, אלא פשוט לעשות את המוטל עלינו. שיטות פעולה דומות ניתן למצוא גם בחב"ד, אלא ששם אין כוונת מכוון לכך שהחבל יקרע, אלא רק הבנה שלכך תוביל המציאות בכל מקרה.

אם נשליך את משל החבל לתורת הרב זצ"ל, ניתן לומר שהרב גזר את החבל באמצעו, וכך ניצל מהקריעה מראש, ועדיין מחזיק בשני קצותיו. באורח פלא, גזירה יזומה זו לא מפחיתה את העושר הפנימי אלא עוד מגבירה אותו, והדברים יתבארו לקמן.

צריכים לצפות

מוכרחים אנו לומר שהדרכת הרב כאן אינה יצירת חזון, או הצבת מטרה. למה, אם כן, אנו נדרשים כאן?
אם ניגש אל הפסקה מחדש, נגלה שהרב לא הדריך אותנו לדבר, מלבד - לציפיה.

"צריכים לצפות". אין כאן דבר מלבד ציפיה. הציפיה מוכרחת היא לגדול, להתרחב עד אין קץ, עד שהרה, עד קדושה. האמירה "ולא להתייאש" אינה מסייגת את הציפיה; להפך. היא מדגישה עד כמה הציפיה אינה צריכה להתחשב במגבלות המציאות. אין להתייאש מכך שלא נגיע לטהרה ולקדושה, משום שלא מוטל עלינו להגיע אליהן.

אולי ניתן להסביר כך פשט חדש במשנה באבות: "הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה".⁷ לא מוטל עלינו לגמור את המלאכה, לממש את הציפיות המופרזות שלנו; אך גם אין לנו רשות שלא לצפות אותן. הציפיה אינה גוררת פעולה; להפך. היא מנותקת לחלוטין מהמעשה, משום שהיא לא נמצאת בתחום היכולת האנושית. תפקידה, משום כך, אינו לסמן יעד או להוות חזון. מהו, אם כן, תפקידה?

הנשמה תשוטט בגדלותה

אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. אם התכונה הגופנית מאפילה את העולם, אם היא מזהמת את הטוהר האצילי של החיים, לא יחת ולא ייבהל, הוא יעשה את שלו, הנשמה תשוטט בגדלותה כראוי לה, וכריכת הנחש לא תמעט את אומץ הרוח, כי אם עוד תגדלהו, ובתחבולות תעשה לך מלחמה.⁸

7 אבות פ"ב מט"ז

8 שמונה קבצים ה, רפב; יש לך כנפי רוח ג, ב

גם כאן אנו פוגשים בפער בין הנחש הכרוך על העקב לבין האדם המתפלל. כאן הדברים מבוארים אף יותר - ה"תכונה הגופנית" היא אותו חוסר יכולת להגיע לטהרה ולקדושה - "הטוהר האצילי של החיים". גם כאן ההדרכה היא "לא יחת ולא ייבהל". אך אולי מתגלה לנו כאן גם טעם הדבר.

"הנשמה תשוטט בגדלותה כראוי לה". מדוע הנשמה צריכה לשוטט בגדלותה, מדוע עלינו לצפות לטהרה ולקדושה, מה תכלית הרחקת קו האופק אל מעבר לתחום ראייתנו? הסיבה היא - משום שזה הראוי לנו. זהו תפקידנו. על הנשמה לשוטט בגדלותה - פשוט משום שזהו הראוי לה, מכוח היותה נשמה אלוקית. ומדוע על הגוף להתנגד לגדלות הזו? - משום שהוא גוף, משום שזהו תפקידו.

המבנה כאן אינו קו ישר, המוביל מחזון למעשה. הוא מהווה שני קווים מקבילים, שלעולם לא יפגשו ואין עליהם להיפגש. הנשמה מצויה בקו האחד, ועליה לשוטט בגדלותה, לצפות ולרצות. הגוף מצוי בקו השני, ותפקידו לפעול לפי כוחו, תוך התנגדות לקריאות הנשמתיים. אם כך, מדוע להתייאש?

הרב מציג כאן דפוס פעולה חדש, מסתורי וגם מעט מסוכן. במקום לפעול במישור המעשי לאור הרצון, עלינו להפריד בין השניים. במקום לראות במעשה את העיקר, וברצון את ההכנה אליו - כחזון והצבת יעדים - עלינו להפוך את מבטינו. לא המעשה הוא העיקר אלא הרצון, גדלותה של הנשמה. המעשה נדרש לתיקון ועלינו לטפל בו; אך העיקר הוא הרצון בטהרתו.

לא המדרש עיקר אלא המעשה

כמובן, אין בדברים כדי להמעיט מחשיבות המעשה חלילה. אין בכוונתנו לגרוע מחשיבותו של מעשה טוב אחד, או מחובתנו לשמור את כל חובותינו תמידים כסדרם ללא פשרות. כאן איננו עוסקים בצרכים הבסיסיים - שמירת ההלכה לכל פרטיה ומילוי חובותינו לכל סוגיהם.

כאן אנו עוסקים במרחב ההתפתחות האישי שלנו מעבר לבסיס החיים החובתי.

יש להפריד בין הבסיס לבין הקומות שמעליו. בקומת הבסיס החשיבות העליונה נודעת למעשה - "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה".⁹ אך עלינו להישמר מלהקיש שכך הוא גם בקומות הבאות. שם הרצון הוא העיקר - "רחמנא לבא בעי".¹⁰ וכפי שאומר הרב בפירוש:

הנשמה הזכה, היא מלאת רצונות טובים ונעלים, שהם משוש חייה, ועצם מעלת הרצון הטוב הוא יותר גדול ממילואו המעשי.¹¹

נחש כרוך

שתי הפסקאות שנידונו לעיל נכתבו כפירוש פנימי להלכה מתוך המשנה בברכות:

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו את לבם למקום. אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.¹²

המשנה אמנם עוסקת בהלכות כוונה בתפילה, ומחדשת שנחש הכרוך על העקב אינו מהווה עילה להפסקת התפילה. אך הרב זצ"ל מבאר עניין זה בדרכו: התכונה הגופנית, אי היכולת לממש את רצונו, את ציפייתו, הלא הם גדלותה של הנשמה - לא מצדיקה את הפסקת הציפיה. תפילה מעצם מהותה משמשת ביטוי לרצון, ויותר מזה - ביטוי לרצון שאינו מושג. אילו היה רצון שיכולנו להשיג בכוחותינו האנושיים, לא היינו טורחים להתפלל עליו, אלא ניגשים להשגתו, בדרך הישנה והטובה של הצבת יעדים וחתימה למימושם. תפילה היא ביטוי לרצון הנמצא מעבר

9 אבות פ"א מ"ז

10 זוהר רעיא מהימנא כי תצא רפא, ב

11 פנקס ה, 105

12 ברכות פ"ה מ"א

לתחום השגתנו, כפי ששהרה וקדושה אינן באופק ראייתנו. הנחש הכרוך על עקבינו - התכונה הגופנית המגבילה אותנו - אינו סיבה להפסקת הרצון, לעצירת הציפיה. נאסר עלינו לאזוק את רצוננו באזיקים מפני אי יכולתנו לממשו. אנו נקראים להרחיב עד אין קץ את ציפיותינו - ללא שום קשר לדמותנו הנוכחית.¹³

כעת מתחדדת המפה. אם בתחילה חשבנו שהעיקר הוא המעשה, והרצון משמש לצורך הגדרתו בלבד - כעת ברור שלא בזה אנו עוסקים. אין שום משמעות מהותית לנחש הכרוך - הוא מהווה הווא-אמינא להפסקת הציפיה, אך לא יותר מכך. אנו עומדים להתפלל וזה תפקידנו - לצפות, לקוות, לרצות. מובטח לנו שהנחש יגיע; אך לא בו אנו עוסקים, וממילא, אין סיבה להפסיק מעבודת הקודש בגללו.

כאשר רצון ומציאות, שני הפכים, עומדים על אותו מישור - שניהם חייבים להיות מצומצמים, שהרי כל אחד מתייחס לשני ומנסה להתמקם ביחס אליו, וממילא הנאמנות האישית שלו לעצמו פוחתת. סולם המוצב ארצה, גם אם ראשו מגיע השמימה - סוף-סוף, הוא מוצב על הארץ ואינו יכול לזוז ממקומו, שאם לא כן יפול.

רצון המקושר למעשה לעולם יסבול מחיסרון, ולכן גם לא יספק אותנו כדי צרכו. מעשה הנגזר מרצון לעולם חש נדחף על ידי מנוע חיצוני שלמעלה מעלה מערכו, ולעולם לא ישביע את רצוננו. הרצון לפעול בשתי חזיתות, כאשר חזית אחת מהווה סיבה לשנייה, גורם לנו לנוע בין שתייהן ללא הרף. הרצון לבדו לא משביע אותנו ולכן אנו פונים אל המעשה, המעשה לבדו גם הוא אינו משביע אותנו ואנו שבים אל הרצון, וכל חיינו אנו מטולטלים בין שניהם ועדיין לא מוצאים מנוחה.¹⁴

13 אמנם לכאורה אין המשל דומה למשל. אילו היינו מצפים לדבר מסוים - לא היינו מתפללים עליו. במובן זה, גם תפילה היא השתדלות, לעומת הציפיה, החפה מכל השתדלות או מעשה, משום שברור לנו שהיא תתגשם. אמנם, לאחר שהתפללנו - עלינו לעבור מ'רצון' ל'ציפיה', ולהאמין בכוחה של התפילה להתקבל. עלינו להחזיק שני צדדים אלו בנפש - הרצון והציפיה משלימים זה את זה.

גם בעניינינו יש לשלב בין השניים. הציפיה היא מצד האמונה, אך באמת זהו רצון, ובמילה זו אכן משתמש הרב בפסקה שהבאנו לעיל (פנקס ה, 105).

14 עניין הטלטלה כתוצאה מאי היכולת לממש את הרצון עומד בבסיס המאמר 'צמאון לאל חי' (אורות, זרעונים). גם שם, המצב האנושי הנמוך הוא חוסר מנוחה כתוצאה מהניסיון לצמצם את השאיפה האלקית. דווקא הרחבתה ללא גבול מאפשרת (אך לא מכריחה) מנוחה - "מקום מנוחתנו הוא רק באלהים", משום שאז אין עלינו להגשימה כפי שהיא.

כאשר אנו מכריזים על 'הפרדת רשויות', כאשר אנו רוצים בלי כל קשר ליכולת - הופך הרצון לעולם בפני עצמו, משביע וממלא. כאשר אנו מקבלים את הרצון כמו שהוא, בלי לשאול בסוף "אבל איך עושים את זה..." או "מה זה קשור אלי..." אנו מתמלאים מכך שפועם בנו רצון חי כזה, קיים בנו עולם נפלא מלא רצון טוב.

וגם להפך. כשהמעשה לא מונע מכוח חזון מנותק ומוחלט, אלא מנוהל על ידי הקשבה עמוקה למצבנו הנוכחי ולמערכת הכוחות הפועלים סביבנו - הוא משוחרר יותר, ולפתע נגלה פתחים, כיווני יכולת חדשים לפעול בהם. כמובן, אין המדובר כאן על בריחה מעולם המעשה. כל מטרננו היא לשחרר את שני העולמות, על מנת שיוכלו שניהם להתפתח, ולא להתנוון.

מעלת הרצון

בפנימיות התורה ישנו חילוק מהותי בין שני סוגי כוחות, אורות, הפועלים בעולם. הסוג האחד הוא אור פנימי. מהותו היא להאיר בכלי ולמלאו מבפנים, ועל ידי כך להוות מציאות. כל מציאות קיימת נובעת מאור פנימי מסוים.

הסוג השני נקרא בשם אור מקיף, והוא אינו כוח המהווה מציאות ואינו מאיר בכלי מבפנים. אור מקיף מנותק מהמציאות, משוחרר מכבליה ואינו מחויב אליה, ודווקא משום כך הוא יכול להקרין עליה בעוצמה רבה, ללא קשר למדרגתה.

שם אמנם הרב הולך בכיוון מעט אחר. מבקשי האלהים יגעים ועייפים ברוח משום שהם שואפים למעלה מכוחם, והפתרון הוא 'כניסה דרך השער' - האלקות המתגלה בעולם. אין זו הפחתה של הציפייה, אלא שינוי כיוון, מרצון לבלתי בעל גבול - לרצון לבלתי בעל גבול המתגלה בתוך הגבול.

ניתן להרחיק לכת ולומר שהדרך המוצגת ב'צמאון לאל חי' מהווה הדרכה לזמן הגלות, ואילו כאן אנו עוסקים בהדרכה לזמן הגאולה, שאינו מוגבל כלל, ובו גם הגבול הופך לבלתי בעל גבול. בדורנו, דור של מעבר, ראוי לנו להיות מוארים משתי הדרכים גם יחד.

כל הכוחות בעולם שייכים לסוג הראשון. תפקידו של כוח הוא להוות פועל, תכלית האור להיכנס בכלי ולהוות מציאות. ישנו כוח אחד בלבד שמוגדר כ'אור מקיף', הלא הוא הרצון.¹⁵

הרצון אינו אפילו ראשית ההתהוות של המציאות. בחסידות מוסבר עניינו של הרצון כ'נטיית העצם', התנועה של העצמות אל עבר משהו אחר, מחוצה לה. למעשה, לפני הרצון האלוקי לא היתה עוד מציאות מחוצה לו. הרצון הוא ראשית המחשבה להוות מציאות חדשה, ומשום כך הוא משוחרר מהתנאים המוגבלים של אותה מציאות. הוא אמנם מכיל אותם, שאם לא כן לא היה רוצה בהם; אך הם אינם מגבילים אותו.¹⁶ כך גם אנו חופשיים לרצות עד אין קץ, לרצות את האינסוף, את שאינו מובן לנו ומעבר לתחום השגתנו.

כמובן, בכדי שרצון יתממש ויהווה מציאות הוא צריך לרדת ולהשתלשל ממרומי גובהו אל תחומי המציאות המוגבלת, אך לא זוהי מהותו. דווקא כאשר הרצון משוחרר מכל גבול ומועקה הוא מסוגל להקרין על המציאות שנולדה בעקבותיו. אם המציאות היא השתקפות מלאה של הרצון - מהו ייחודו לעומתה? מה יש לו לחדש על פניה?

על פי תפיסה זו, הגאולה השלמה היא מהלך המאחד את האור המקיף עם הפנימי, את המעשה עם הרצון שקדם לו וסיבב את התהוותו. יחוד שני הכוחות על ידי זיכוך הכלי - הלא הוא העולם הממשי - הוא תכלית כל הבריאה; אך לתכלית זו ניתן להגיע רק על ידי הפרדתם ועבודה על כל אחד מהם בנפרד.

15 המשך יו"ט של ר"ה תרס"ו עמ' נה: "אך בזה הוא ההפרש בין בחי' הרצון לשאר ט' כחות המתפשטים ממנו, שהוא נק' מקיף..." אמנם גם התענוג הוא מקיף, אך הוא בחי' מקיף הרחוק וקשה להגדירו כ'כוח'. על מערכת היחסים בין הרצון לתענוג עיין בהרחבה שם עמ' פו ואילך.

16 ראה למשל שם נט: "בחי' הרצון שבכל עולם הוא למעלה מבחי' הזמן שלו". כך לשון הזוהר (ח"ג רכה, א; זוהר חדש יתרו לד, ד): "ואע"ג דאיהו תפיס בכולהו עלמין לית מאן דתפיס ביה". מאמר זה מקושר למקיף, בהמשך תערי"ב מאמר ט"ו (ש"פ תצא, אות נה; המשך יו"ט של ר"ה תרס"ו עמ' שעב, ועוד.

כי אם עוד תגדלהו

עד כאן הכל טוב ויפה. אך הרב זצ"ל לא מסתפק בזה.

...וכריכת הנחש לא תמעט את אומץ הרוח, כי אם עוד תגדלהו,
ובתחבולות תעשה לך מלחמה.¹⁷

למדנו ששכלול הרצון הוא המפתח להתפתחותנו בעבודת ה', מעבר לבסיס החובתי. למדנו שהפרדה בינו לבין המציאות מונעת יאוש ממצבנו הנוכחי ואף נותנת לכל אחד מצדדים את המרחב הדרוש לו באמת. אך כאן מתחדש דבר נוסף.

כל כמה שנגסה לברוח ולהפריד בין השניים, סוף סוף הם כרוכים יחד. עצם מעלת הרצון אינה מספיקה, משום שאנו גם בעלי גוף, וממילא – צריכים לפעול במישור המעשי, שאין לברוח ממנו.

אך כאן מתחדש שגם עובדה זו מהווה חלק מהמערכת, באופן מכוון. דווקא עבודה באופן של "לרצות כאילו אין עשיה ולעשות כאילו אין רצון" מגדלת את אומץ רוחנו. עלינו להיות סולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, למרות הקושי וההגבלה הנובעות מכך. עלינו להשתדל לתת לכל תחום את מלוא חלקו – דווקא משום שבכך אנו מעמיסים על עצמנו גישור בין שני עולמות רחוקים שאינם סובלים זה את זה, איחוד הפכים מוחלטים בחוכנו.

במידה מסוימת, הגישה הנפוצה של מערכת היחסים בין רצון למציאות, בה הרצון משמש חזון למציאות, היא פחדנות. אנו מפחדים מכך שאם נרצה הרבה מעבר ליכולתנו – לא נוכל להחזיק בשני הקצוות יחדיו. אנו נתמוטט מכך שאיננו מגשימים את רצוננו, או ניכנס למעגל קסמים של עשיה אינטנסיבית שיפיל אותנו שדודים, או ששני הדברים יקרו גם יחד. אומץ הרוח הוא להחזיק בשני הקצוות – אף על פי שהם רחוקים מאוד זה מזה; ואולי אף דווקא בגלל שהם רחוקים מאוד זה מזה.

ככל שהפער בין הרצוי למצוי גבוה יותר, ואף על פי כן אנו מחזיקים בשניהם – אנו מגדלים את עצמנו, אנו הופכים לבני אדם יותר.

17 שמונה קבצים ה, רפב; יש לך כפי רוח ג, ב

ובכל זאת

גם בהפרדה המוחלטת בין הרצוי למצוי יש פחדנות. גם כאן, אנו מפחדים מלהשוות ביניהם, מלהיווכח מהו מצבנו האמיתי. ואכן, הרב זצ"ל לא נמנע מלהקדיש תשומת לב גם לפער:

לפעמים מגודל התשוקה לעשות טוב, כשמבריק הרעיון עד כמה היכולת איננה מסכמת אם החפץ, הלב מתמלא פחד וייאוש, ומתיילד מזה הפרעה למנוחת הנפש ולשמחה, שהמה יסודות לכל מדות הטובות ולכל חכמה. על כן צריך תמיד להתחזק לשמח על החשק לטוב, ולהשתמש באותה הנטייה של העיצבון על חסרון היכולת, להגדיל את היכולת לפי ערכה ולהתאימה עם ההוצאה אל הפועל.¹⁸

גם מנטיות הנפש שאינן רצויות ניתן להביא תועלת. הדכדוך מחוסר היכולת בעצמו יכול לשמש זרז לחיזוקה, באם הוא משופל בעדינות ומתוך הקשבה עצמית.

אך אין לטעות. הדרכה זו משמשת בדיעבד בלבד – אין כאן הדרכה לכתחילאית להתבונן באותו פער, אלא עצה טובה למצב בו הרגשת הפער מתעוררת. אך המצב הלכתחילאי והרצוי הוא לעסוק בכל תחום כאילו הוא לבדו קיים.

סיכום הדברים

התפיסה המצויה גורסת כי הרצון משמש כיעד למעשה, ולפיכך עלינו להשוות ללא הרף בין השניים. עבודה באופן הזה גוררת פגמים בשני המישורים: מכיוון שהמעשה לעולם לא יניח את דעתנו, אנו נכבול את הרצון בטענה שהוא מופרז ובלתי ניתן להשגה; במקביל, אנו נלך ונתייאש מיכולתנו לממשו, מה שיחמיר את חסרון יכולתנו במעגל קסמים בלתי פוסק.

התפיסה לה מחנך הרב קוק זצ"ל גורסת שהרצון אינו משמש כיעד למימוש, אלא כאור המקיף וחופף על עולם המעשה מלמעלה. כתוצאה מתפיסה זו, יש להפריד בין השניים מתוך הבנה כי לעולם לא יתאחדו – ושוב שכך; ממילא, הרצון חופשי להגביה במעופו עוד ועוד; ההכרה כי רצון אדיר שכזה טמון בנו מעוררת בנו תוספת חשק לפעול לתיקון עולם המעשה; תוספת החשק מגבירה את היכולת לעשות זאת; זו מאפשרת לנו לקצור הצלחות, המעוררות בנו חשק נוסף במעגל קסמים בלתי פוסק.¹⁹

במקביל, אחיזת שני כוחות מנוגדים אלו יחד בעצם הנפש מוסיפה גם היא כוח ליכולת, הגורמת להצלחות נוספות ומחזקת את אותו מעגל קסמים חיובי.

סוף דבר

לא מצינו בשום מקום שהרב זצ"ל התנגד לחזון או לפעולה מושכלת, וגם בכוונתנו אין להתנגד לאופן פעולה שכזה. אנו רצינו להחשיב אותו כחלק מתהליך התיקון בעולם המעשה, ולהוסיף תחום נוסף – יקר וחשוב הרבה למעלה ממנו – הרצון, מקומה של הנשמה. הרצון אינו

¹⁹ מעין מעגל קסמים זה ניתן לראות בקובץ א, קכו-קכז. שם הרב מערב את היכולת, הרצון, החשק והידיעה ומאריך להסביר כיצד הם קשורים יחד. ובלשונו: "...גבורת הרצון מחוללת את היכולת. למדנו מזה, שהידיעה, הרצון והיכולת הנם תמיד אחוזים יחד..." עיין שם.

מוגבל ואינו מושפע מיכולותינו או חסרוננו. הוא מקומה של הגשמה ומקומנו האמיתי. בו עלינו לעסוק ואותו לפתח, הוא תקוותנו.²⁰

20 כפי שהזכרנו, רצון מופלג כזה בו עסקנו מועיל גם במישור המעשי. אין ספק ששמחה גדולה ברצונות הקדושים והטהורים שלנו בונה בנו יכולת משוכללת להיטיב את דרכינו. לעומת זאת, חזון או שאיפה עלולים בהחלט לעורר נטיגה לאחר חוסר הצלחה, בגלל תחושת 'או הכל או כלום'. חזון כשלעצמו מנתב את היכולות הקיימות להגשמה טובה שלהן, אך רצון במובנו המופשט מוסיף עליהן ומשכלל אותן עד אין שיעור.

אך לא זה עיקר טעם ההדרכה שהצגנו כאן. שכלול היכולת הוא בונס, אך נראה שעיקר הטעם הוא משום שזהו תפקידנו, כפי שדייקנו בדברי הרב בתחילת המאמר. יש כאן שינוי תפיסתי לגבי משמעות חיינו – ואין לראות בנושא שיטת פעולה מוצלחת ותו לא.

ישנה טענה הגשמעת רבות, האומרת שהפרדת המעשה מהרצון מובילה להפחתת ערך המעשה, משום שכביכול אנו נדרשים לפחות, וממילא לירידה בהתאמצות במישור הזה. אכן יש להיזהר ממצב כזה, אך באמת הוא אינו שכיח. שמעתי מהרב ארז משה דורון (כמדומני נאמר בשיעור על התורה "כי מרחמם ינהגם" – ליקו"מ תנינא ז') שמכיוון ששורש רצון האדם הוא לטוב, אל לנו לחשוש מעיסוק מופרז בו. הרי תמיד הוא ימשיך לרצות טוב, ו'עם האוכל בא התיאבון'. אין תחושת שובע משוב. לעומת זאת, עיסוק ברע גורם למחשבה שבו אנו נמצאים והוא בסיסי יותר מהטוב, דבר המוביל לסכנה עצומה של יאוש ובחירה בו, בבחינת "אומרים העולם בדרך הלצה: אחד שאוכל כבר חזיר, לכל הפחות שיזל שומן החזיר על זקנתו" (שיח שרפי קודש ב, א-לח בשם ר' נחמן. המשך המאמר – "ואני אומר, שלכל הפחות לא יזל על הזקן!"). לכן ההדרכה בברסלב מאז ומעולם הייתה "על כל כף התעוררות צריך קערה מלאה של התחזקות" (שיח שרפי קודש ג, קנח בשם ר' נתן). ואכן, החשש עצמו נובע מעצם המציאות המקולקלת של עיסוק מוגזם ברע. המחשבה שעומדת ביסודו היא שמכיוון שהאדם חפץ לעשות רע, אם 'נחיר' לו שלא לממש את שאיפותיו הטובות הוא יפנה אל הרע. אך האמת הפוכה.

ככתחמים נוספים רבים, אנו רואים אין בדורנו, דור עקבא דמשיחא, גם עולם החול מודה לדעת תורה. לאחר מאות שנים בהם שיטת החינוך היתה באופן של קושי, הטלת מרות וכעס, היום אין ספק שהנכון הוא לחנך באופן ההפוך, ואכן לשמחתנו מציאות זו נפוצה יותר ויותר. אין ספק שהרצון הוא החלק הטהור ביותר בנו, מפני מוגבלות יכולתנו, ולכן עלינו לעסוק בו ולשכלל אותו כדרך חינוכית עוד מגיל צעיר.

לאחר כל זאת, צריך לומר שהגישה ההפוכה היתה נכונה לזמנה. בזמן של גלות וצער כל אושיות החברה הם יסודות של מלחמה, אך באתחלתא דגאולה המצב מתהפך. נזכה שהש"ת ישרה את שכיותו בקרבנו בגילוי פנים, ויממש בכך את רצונו הפנימי במהרה.